

Noi considerații privind prezența bizantină la Dunărea de Jos între sfârșitul secolului al VII-lea și începutul secolului al X-lea

Vasile Mărculeț*

Keywords: *Lower Danube, Danube's mouths, Lykostomion, Constanta, Mangalia, Dorostolon, Noviodunum.*

Abstract: **New Considerations regarding the Byzantine Presence at the Lower Danube between the End of the 7th Century and the Beginning of the 10th Century.** *The situation of the territories from the Lower Danube between the end of the 7th century and the beginning of the 10th century is subjected to the Bulgarian-Byzantine relations. Their political-judicial status it is not exactly known only for short periods of time. Between the end of the 7th century and the 8th century, or in certain periods from this time frame, the Byzantine Empire exerted its domination upon some regions from the Lower Danube. Most likely, it stretched until the Danube's mouths area, as well as to some urban centers situated on the seaside (Constanta, Magalia) or situated on the Danube (Dorostolon or Noviodunum). The second half of the 9th century consecrates, without any doubt, a Byzantine domination at Danube's mouths. Now, here functioned Thema Lykostomion or the Achonate of Lykostomion.*

Cuvinte-cheie: *Dunărea de Jos, gurile Dunării, Lykostomion, Constanta, Mangalia, Dorostolon, Noviodunum.*

Sumar: *Situația teritoriilor de la Dunărea de Jos între sfârșitul secolului al VII-lea și secolul al X-lea a stat sub incidența relațiilor bulgaro-bizantine.*

Situația teritoriilor de la Dunărea de Jos între sfârșitul secolului al VII-lea și secolul al X-lea a stat sub incidența relațiilor bulgaro-bizantine. Informațiile lacunare pe care le deținem cu privire la ele face ca statutul lor politico-juridic să nu poată fi cunoscut cu exactitate decât pentru perioade scurte de timp. Au rămas ele în toată această perioadă sub controlul Bizanțului sau au trecut sub stăpânirea Kaghanatului Bulgar (Primul Țarat Bulgar), nou constituit între Munții Balcani și Dunăre? Penuria de informații a făcut ca răspunsurile date de specialiști respectivelor probleme să fie deosebit de contradictorii. Noi înșine am abordat recent acest subiect¹. Am considerat însă utilă relauarea discuției asupra lui, pentru a aduce, acolo unde este posibil, o serie de noi clarificări.

Bizanțul la Dunărea de Jos (sfârșitul secolului VII-secolul X). Timp de circa șapte decenii, respectiv pentru perioada cuprinsă între deceniul al nouălea al secolului al VII-lea și până pe la mijlocul secolului al VIII-lea, sursele scrise păstrează o tăcere completă asupra evenimentelor petrecute în regiunile de la Dunărea de Jos. Absența informațiilor provenite din sursele scrise este compensată

---

* dr. **Vasile Mărculeț**, profesor; Colegiul Tehnic „Medienseis” din Mediaș, e-mail: vasmarculet@yahoo.com, vasilemarculet@gmail.com.

¹ Mărculeț 2013, p. 131-142.

într-o anumită măsură de cele oferite de cercetările arheologice, care au pus în vedere o serie de aspecte ale circulației monetare, ale situației etnice și așa mai departe.

În timp ce sursele scrise păstrează o tăcere aproape totală asupra situației teritoriilor de pe cele două maluri ale Dunării de Jos, descoperirile arheologice, în schimb, au relevat, cel puțin pentru primele două decenii ale secolului al VIII-lea, o pătrundere a monedei bizantine în Dobrogea și Muntenia. Circulația monetară pusă în evidență de descoperirile arheologice, mai ales cea de pe malul stâng al Dunării, a primit interpretări diferite din partea specilaștilor. Unii specialiști consideră pătrunderea monedei bizantine în regiunile nord-dunărene riverane fluviului drept o încercare de revenire a Imperiului Bizantin la frontiera dunăreană, alții, în schimb, văd în acest fenomen doar o reluare a influenței bizantine în regiune².

În ceea ce ne privește, considerăm că respectiva pătrundere a monedei bizantine, atât în nordul cât și în sudul Dunării de Jos, a fost posibilă ca urmare fie a conservării de către Imperiul Bizantin a stăpânirii sale asupra teritoriilor de la gurile Dunării, fie a resturării controlului său asupra respectivelor teritorii. De altfel, în a doua jumătate a secolului al VIII-lea, regiunile de la Dunărea de Jos reintră în atenția surselor literare bizantine. Contextul în care s-a produs acest lucru l-a reprezentat redevenirea lor teatru de război, odată cu trecerea Imperiului Bizantin la ofensivă împotriva bulgarilor, sub împăratul Constantin V Kopronymos (741-775). În cursul domniei sale, războinicul basileu a întreprins mai multe campanii împotriva bulgarilor, câteva dintre acestea având ca zonă de operații regiunea Dunării de Jos. Credem că nu este întâmplător faptul că perioada în care se constată respectiva circulație monetară este aceea cu etapa marilor campanii întreprinse de împăratul Constantin V Kopronimos, împotriva bulgarilor, desfășurate în anii 756 sau 760, 763, 767 și 774, care toate au avut, pe lângă componenta terestră și o componentă pe apă, forțele bizantine transportate de flotă operând în zona gurilor Dunării³. Alegerea acestei regiuni, ca zonă de debarcare și bază de operații a trupelor imperiale trimise împotriva bulgarilor pe calea apei, întărește opinia noastră, potrivit căreia regiunea respectivă a continuat să rămână sub controlul imperiului și după stabilirea bulgarilor în sudul Dunării.

Cercetărilor arheologice le datorăm, de asemenea, și câteva de informații cu privire la unele aspecte etnice de la Dunărea de Jos. Astfel, pe cale arheologică a fost evidențiată, pătrunderea în Dobrogea, prin anii '30-'40 ai secolului al VIII-lea, a unui val de alani, dislocați probabil din aria lor de locuire de expansiunea khazară și de incursiunile întreprinse de arabi, în deceniile 2-3 ale aceluiași veac, în regiunea Caucazului⁴.

O controversă viu dezbătută în istoriografie o reprezintă cea cu privire la existența unei stăpâniri bizantine la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al VII-lea și în secolul al VIII-lea. Principala problemă care își așteaptă rezolvare este dacă a existat sau nu o asemenea stăpânire în epoca menționată.

---

² Poenaru-Bordea, Donoiu 1983, p. 243; Custurea 1986, p. 274; Madgearu 1997, p. 28.

³ Nikephoros 1990, § 73, 76, 82; Theophanes 1982, p. 120, 122, 125-126, 133-134, Theophanes 1997, p. 596, 599, 605, 616-617; Beševliev 1971, p. 7-14; Barnea 1971a, p. 12; Barnea 1971b, p. 208; Primov 1978, p. 23-28.

⁴ Comșa, 1979, p. 154-155; Madgearu 1997, p. 28.

Ipoteza unei stăpâniri bizantine, care, în secolele VII-VIII, se întindea asupra regiunilor nordice ale Dobrogei actuale, a fost formulată de arheologul Petre Diaconu. Ea se întemeiază pe datarea propusă de acesta pentru valul mic de pământ care străbate teritoriile Dobrogei actuale de la Dunăre până pe litoralul Mării Negre, între Cochirleni și Constanța. În opinia specialistului român, valul mic de pământ, cu o lungime de 61 km, a fost ridicat de bizantini în secolul al VII-lea, fie împotriva slavilor, fie împotriva bulgarilor⁵.

O analiză atentă a informațiilor pe care le deținem poate aduce clarificări însemnate cu privire la acest aspect. Considerăm, însă, că formularea unui răspuns categoric, într-un sens sau în altul, ar reprezenta o tentativă hazardată. Emiterea unor ipoteze cu un grad ridicat de veridicitate este însă posibilă.

Curând după așezarea în Onglos, între Imperiul Bizantin și bulgari se ajunge la conflict. Motivul este clar precizat de Theophanes Confessor, care relatează că bulgarii „năvălind în ținuturile din apropierea Dunării, pustiesc țara stăpânită acum de ei, dar aflată atunci sub oblăduirea creștinilor”⁶. Mult mai obscur, patriarhul Nikephoros consemnează că neamul bulgarilor, stabilit lângă Dunăre, „cutreiera ținuturile din preajma împărăției romane și încerca să le nimicească”⁷.

Pasajele menționate au stat la baza conturării unei alte controverse în istoriografie, și aceasta încă nerezolvată. Pe baza lor, unii istorici au identificat o stăpânire bizantină la nord de gurile Dunării, alții au văzut în el o stăpânire a Constantinopolului asupra Dobrogei.

Analizat cu atenție, pasajul din lucrarea lui Theophanes Confessor își relevă întreaga sa semnificație într-o manieră cât se poate de clară. Prin formula de țară „aflată sub oblăduirea creștinilor” la sosirea bulgarilor în Onglos și atacată repetat de aceștia, cronicarul bizantin desemnează teritoriile viitorului Khaganat Bulgar, din sudul fluviului. La același Khaganat Bulgar se referă, de altfel, cronicarul prin formula „țară stăpânită acum de ei”, respectiv în momentul redactării cronicii.

În opinia noastră, relatările lui Theophanes Confessor și ale patriarhului Nikephoros nu pot fi interpretate în sensul existenței certe a unei stăpâniri bizantine pe toată linia Dunării de Jos. Formula „țară aflată sub oblăduirea creștinilor”, folosită de Theophanes Confessor, sau cea de „ținuturile din preajma împărăției romane”, utilizată de patriarhul Nikephoros, se pot referi la un teritoriu aflat sub protectoratul mai mult sau mai puțin nominal al Imperiului Bizantin. După părerea noastră, formulele respective se referă, cel mai probabil, la regiunile ocupate de Sclavinii sud-dunărene al căror teritoriu Constantinopolul pretindea că îl cesionase sclavinilor în calitatea lor de aliați ai imperiului, după pătrunderea și stabilirea lor în sudul Dunării. În virtutea acestui artificiu, autoritățile bizantine continuau să perceapă Dunărea drept frontiera de nord a imperiului, iar teritoriile stăpânite de sclavini ca aparținând acestuia⁸.

Dacă existența unei stăpâniri bizantine propriu-zise nu poate fi susținută pe toată linia Dunării de Jos, informațiile cronicarilor amintiți confirmă însă categoric faptul că regiunea gurilor Dunării a rămas sub stăpânirea imperiului. Având în

⁵ Diaconu 1966, p. 489; Diaconu 1972, p. 377-378.

⁶ Theophanes 1982, p. 56; Theophanes 1997, p. 498; Fiedler 2008, p. 153-154.

⁷ Nikephoros 1990, § 36.

⁸ Mărculeț 2013, p. 137.

vedere faptul că Onglos-ul ocupat de bulgari este localizat la de gurile fluviului în sudul Bugeacului actual, „*finiturile din apropierea Dunării*”, la care face referire Theophanes Confessor, nu pot fi decât regiunea de la gurile Dunării. O serie de indicii conduc la concluzia că, pe parcursul secolului al VII-lea, stăpânirea bizantină s-a conservat sau a revenit nu numai la gurile Dunării, ci și asupra unor centre urbane din spațiul danubiano-pontic. Un rol deosebit de important în confirmarea acestei teorii revine sigiliilor, în primul rând celor imperiale. Un sigiliu reprezentându-l pe împăratul Herakleios și fiul său Herakleios Constantinos, datat puțin după 613, a fost descoperit la Constanța⁹. Un alt sigiliu, aparținându-i lui Constantinos IV, datat prin 679-680, chiar până prin 685, a fost descoperit la Silistra¹⁰.

Sigiliile imperiale au însoțit, fără îndoială, scrisori adresate de împărați unor înalți funcționari imperiali din zonă. Ele permit constatarea potrivit căreia în centrele urbane respective au funcționat, foarte probabil, structuri administrative sau militare bizantine.

Prezența bizantină la Dunărea de Jos este confirmată și de sigiliile unor demnitari sau comandanți militari, descoperite pe teritoriul Dobrogei. Reținem dintre acestea pe cele aparținându-le lui Leontius *a secretis* (secolele VI-VII), descoperit la Constanța¹¹, Neikias, *consul* (secolele VI-VII), descoperit la Noviodunum¹², Theodosius *ex-prefect* (secolele VI-VII)¹³, Nikaias *stratelates* (secolele VI-VII)¹⁴, Theoktistus *stratelates* (secolul VII), descoperit la Silistra¹⁵, Petrus, *consul și patrikios* (secolul VII)¹⁶, Chrestus, *ex-eparh* (secolul VII)¹⁷, Petrus, *ex-consul și logothetis* (secolul VII-VIII)¹⁸. Circulația monetară pledează și ea, cel puțin parțial, pentru confirmarea acestei opinii. În regiunile de la gurile Dunării sau în cele situate în vecinătatea acestora au fost descoperite unele monede de aur și argint, emise de împărații Herakleios, în a doua parte a domniei, Constans II și Constantinos IV¹⁹. Asemenea piese au fost găsite la Istria-Sat (o monedă de aur datată în 674-681), la Niculițel (o monedă de argint emisă în 674-681), la Tulcea (o monedă de aur datată în 641-646), la Valea Teilor, județul Tulcea (două monede de argint emise în 641-646 și 668-673, provenind probabil dintr-un tezaur), într-o localitate neidentificată de pe teritoriul Dobrogei (o monedă de aur emisă în 661-663)²⁰.

Unii specialiști au presupus chiar că o *themă* dunăreană a fost creată în ultimii ani ai domniei împăratului Constantinos IV Pogonatos (668-685). Invocând un text din lucrarea *De thematibus* a lui Constantinos VII Porphyrogenetos,

---

⁹ Barnea 1969, p. 29, nr. 14.

¹⁰ Barnea, 1981, p. 625-628.

¹¹ Barnea 1985, p. 241-242, nr. 6.

¹² Barnea 1975, p. 160, nr. 2

¹³ Barnea 1969, p. 28-29, nr. 15.

¹⁴ Barnea 1969, p. 29, nr. 16.

¹⁵ Barnea 1966, p. 279-280, nr. 2.

¹⁶ Barnea 1968, p. 556.

¹⁷ Barnea 1966, p. 281, nr. 4.

¹⁸ Barnea 1990, p. 316, nr. 2.

¹⁹ Poenaru-Bordea, Donoiu 1983, p. 242-243.

²⁰ Madgearu 1997, p. 145.

istoricul Ion Barnea a susținut că împăratul-cărturar a consemnat faptul că înaintașul său, Constantinos IV, a înființat Thema Thracia, cu trei subdiviziuni: Bulgaria, Istros și Haemus²¹. Textul lui Constantinos VII, invocat de istoricul amintit, are următorul conținut: „*Eparhia Thraciei a fost pusă sub un conducător și sub un așa-zis consilier sau sfătuitor; căci în timpul lui Constantinus cel Mare conducea Thracia Taurus [...]. Dar după ce [...] barbarii au cucerit orașele, stăpânirea Thraciei a fost ruptă în bucăți mai mici. Bulgaria, Istros și muntele celebru numit Haemus, care se întinde până în Pont, erau părți din Thracia, dar acum sunt stăpânite de străini. Provincia actuală a Thraciei fusese pusă sub oblăduirea împăratului din Constantinopol și a slujit pentru serviciile lui: În ea nu se afla niciun conducător de oști. Dar de când neamul urât de Dumnezeu al bulgarilor a trecut fluviul Istros, de atunci și împăratul, din pricina năvălirilor sciților și bulgarilor, s-a văzut silit s-o aducă în situația de provincie și să numească în ea un conducător de oști. Trecerea barbarilor peste fluviul Istros s-a întâmplat spre sfârșitul domniei lui Constantinos Pogonatos*”²².

Cu excepția faptului că textul confirmă înființarea Themei Thracia de către Constantinos IV, prin 680-685, informațiile transmise de conținutul fragmentului din lucrarea basileului bizantin nu permit o altă interpretare. În consecință, pe baza lui nu poate fi susținută teza privind organizarea unei theme dunărene în epoca lui Constantinos IV. Acest lucru nu exclude însă posibilitatea funcționării unei stăpâniri bizantine la Dunărea de Jos, a unei unități militar-administrative, la care însă, din motive necunoscute, sursele literare nu fac referire.

Pe baza puținelor informații – literare, sigilografice, numismatice sau arheologice – pe care le deținem, suntem în măsură să conchidem că între sfârșitul secolului al VII-lea și secolul al VIII-lea, sau în anumite perioade din acest interval de timp, Imperiul Bizantin și-a exercitat stăpânirea asupra unor regiuni de la Dunărea de Jos. Cât de întinsă a fost această stăpânire, nu putem preciza. Foarte probabil, ea s-a limitat la zona gurilor Dunării, precum și la unele centre urbane de pe litoral (Constanța, Mangalia) sau de pe Dunăre (Durostorum/Dorostolon sau Noviodunum), pe care imperiul le putea apăra și aproviziona cu ajutorul flotei sale.

*

În secolul al IX-lea și la începutul secolului al X-lea, în contextul redeschiderii conflictelor cu Bulgaria, teritoriile de la Dunărea de Jos reintră în atenția autorităților bizantine. Sursele literare înregistrează în această perioadă trei acțiuni militare întreprinse de flota bizantină pe acest sector al fluviului. Prin anii 837-838, flota bizantină a pătruns pe Dunăre pentru a prelua rămășițele celor circa 10.000-12.000 de locuitori din zona orașului Adrianiopolis, deportați cu un sfert de veac înainte de khaganul Krum în „*Bulgaria de dincolo de Dunăre*”, cel mai probabil în vechiul Onglos²³. În 895-896, în contextul conflictului cu Bulgaria, Imperiul Bizantin a făcut apel la concursul maghiarilor, împotriva țarului Symeon (893-927). În timp ce forțele terestre imperiale, comandate de generalul

---

²¹ Barnea 1971a, p. 10; Barnea 1971b, p. 207.

²² Porphyrogenitus, II.

²³ Monachus, p. 818; Bănescu 1927, p. 14-15; Barnea 1971a, p. 12-13; Barnea 1971b, p. 209.

Nikephoros Phokas atacau la frontiera sudică a statului bulgar, flota bizantină, comandată de drongarul Eustathios a pătruns pe Dunăre blocând fluviul. Cu ajutorul vaselor bizantine, aliații maghiari ai imperiului au fost transportați pe malul drept al Dunării unde i-au provocat lui Symeon o severă înfrângere obligându-l să se refugieze la Dristra (Dorostolon / Silistra)²⁴. Două decenii mai târziu, în anul 917, pe fondul unui nou conflict cu Bulgaria, flota bizantină își făcea iarăși apariția la gurile Dunării. Concomitent cu atacul terestru al forțelor bizantine, comandate de generalul Leon Phokas, întreaga flotă imperială, comandată de drongarul Romanos Lekapenos, pătrundea pe fluviu operând în sprijinul forțelor terestre²⁵.

A doua jumătate a secolului al IX-lea consacră, fără dubii, o stăpânire bizantină la gurile Dunării. O serie de informații provenite din surse literare, numismatice și sigilografice converg clar spre confirmarea funcționării unei unități militar-administrative bizantine, a unei theme-arhontat, în nordul spațiului dunăreano-pontic.

O mărturie literară invocată în sprijinul susținerii tezei privind existența unei stăpâniri bizantine la Dunărea de Jos survine din a doua jumătate a secolului al IX-lea. Cu prilejul redactării cunoscutei sale lucrări, *Bibliotheca* sau *Lexikon*, fostul patriarh ecumenic, Photios (857-867, 877-886), dedica unul din exemplare unui anume „*Thomas, protospatharios și arhonte de Lykostomion, ucenicul său (Θωμᾶ πρωτοσπαθάρῳ καὶ ἄρχοντι τοῦ Λυκοστομίου οικείῳ μαθητῆϊ)*”²⁶.

Cine a fost acest Thomas, protospatharios și arhonte de Lykostomion, nu știm, deoarece alte informații referitoare la el și la activitatea lui nu avem. Titlul și funcția deținute îl recomandă însă a fi un înalt demnitar bizantin și comandant (gubernator) al unei theme, pe care am denumit-o cu alt prilej, *Arhontatul de Lykostomion*²⁷.

O primă problemă pusă în fața istoricilor de dedicația lui Photios o reprezintă localizarea cetății Lykostomion și, implicit, a themei omonime. Precaritatea informațiilor deținute a făcut ca specialiștii care s-au exprimat asupra acestui aspect să ofere răspunsuri diferite.

Numeroși istorici s-au pronunțat pentru localizarea orașului Lykostomion la gurile Dunării. Asemenea opinie a formulat, în primul rând, Hélène Ahrweiler, cea care a semnalat, de altfel, și importanța textului lui Photios. La părerea lui au aderat și mulți istorici români precum Petre Ș. Năsturel, Ion Barnea, Radu Florescu, Radu Ștefan Ciobanu (Vergatti), Octavian Iliescu, Alexandru Madgearu și alții²⁸.

La polul opus, se situează istoricii care contestă localizarea cetății Lykostomion la gurile Dunării. În acest sens s-au pronunțat, spre exemplu,

---

²⁴ Theophanes Continuatus, p. 358-359; Monachus, p. 854; Grammaticus, p. 268-269; Bănescu 1927, p. 15; Ostrogorsky 1963, p. 213; Ahrweiler 1966, p. 88.

²⁵ Theophanes Continuatus, p. 389; Monachus, p. 882; Magister, p. 724; Bănescu 1927, p. 15-16; Ahrweiler 1966, p. 87.

²⁶ Krumbacher 1891, p. 227; *Fontes*, II, p. 636-637, nr. LXXVI.

²⁷ Mărculeț 2005, p. 34.

²⁸ Ahrweiler 1966, p. 57 și nota 2, 89 și nota 1, 90, 101; Năsturel 1966, p. 649-650; Barnea 1971b, p. 209; Florescu, Ciobanu 1972, p. 381-382; Vergatti 2004, p. 21; Iliescu 1972, p. 439; Madgearu 2009, p. 299-301; Mărculeț 2005, p. 26.

cercetătoarea bulgară Vassilka Tăpkova-Zaimova și istoricul grec Kyriakos Tzantzanoglou, unul din editorii *Lexikon*-ului lui Photios. Aceștia aduc ca argumente ale opiniei lor existența și a altor localități cu numele Lykostomion situate în Thessalia, Acarnania și Epir²⁹.

Pe baza dedicației lui Photios, Hélène Ahrweiler a emis opinia că, în secolul al IX-lea, la Lykostomion se afla comandamentul unei flote bizantine, detașată din flota centrală, care opera în Pontul vestic. Comandantul acesteia, *arhonte*, avea rangul de *comes*³⁰. Totodată, cunoscând atribuțiile arhonților în secolul al IX-lea, a căror jurisdicție se exercita și asupra unor „*orașe de la frontieră*”, situate la limitele sau chiar în hotarele unor state ostile Bizanțului, care păstrau încă legătura cu imperiul, cercetătoarea franceză consideră că arhonte de Lykostomion trebuie să fi exercitat, alături de jurisdicția asupra flotei avute sub comandă, și o jurisdicție terestră³¹.

Alături de argumentele furnizate de sursele literare, susținătorii tezei privind existența unei stăpâniri bizantine la gurile Dunării în secolele VII-X aduc în sprijinul acesteia argumente, furnizate de o serie de științe auxiliare ale istoriei. Aceste argumente sunt de ordin numismatic, sigilografic sau arheologic.

Numismații, invocând cantitatea apreciabilă de monede bizantine din secolele VII-X descoperite pe teritoriul Dobrogei, consideră că circulația monetară reprezintă un indiciu sigur al perpetuării sau, eventual, al revenirii dominației bizantine în zonă³². Alți istorici, în schimb, nu exclud posibilitatea ca pătrunderea monedelor în zonă să fi fost consecința continuării legăturilor comerciale ale acestor regiuni cu Imperiul Bizantin sau cu statul bulgar, sau a plății unor subsidii de către Constantinopol barbarilor stabiliți în zonă³³.

Descoperirile monetare din secolele IX-X din jumătatea nordică a Dobrogei, de la Valul lui Traian, Greci, Isaccea, Urluia, Nufăru, Hârșova, Galița, sau din unele centre de pe litoralul Mării Negre, precum Constanța și Mangalia, sunt revelatoare pentru a confirma atât strânsurile legături ale acestor regiuni cu Bizanțul, cât și prezența bizantină în zonă. Respectivul descoperiri monetare i-au permis lui Gheorghe Mănușu-Adameșteanu să admită „*o prezență activă a Imperiului Bizantin în Dobrogea*”, dar și să considere, totodată, că aceasta era limitată exclusiv la „*câteva centre importante de pe litoral (Mangalia, Constanța) și de pe limes-ul danubian (Nufăru, Isaccea, Hârșova, Capidava)*”³⁴. Prezența bizantină în regiune, admite și Alexandru Madgearu, era limitată la unele puncte „*controlate de imperiu pe litoral și pe malul Dunării*”, folosite de flota imperială pentru escală și aprovizionare³⁵.

Existența unei stăpâniri bizantine la Dunărea de Jos este susținută și de Ion Barnea. În opinia sa, nu este exclus ca, începând din secolele VIII-IX, la Dunărea

---

²⁹ Tăpkova-Zaimova 1970, p. 82-83; *Fontes*, II, p. 637, nota 1.

³⁰ Ahrweiler 1966, p. 89; Barnea 1971b, p. 209.

³¹ Ahrweiler 1966, p. 59-60, 89.

³² Oberländer-Târnoaveanu 1980, p. 163-165; Dimian 1957, p. 189-216; Custurea 1986, p. 273-277; Mănușu-Adameșteanu 1996, p. 233-240;

³³ Jordanov 1987, p. 191; Madgearu 1997, p. 145.

³⁴ Mănușu-Adameșteanu 1996, 240.

³⁵ Madgearu 1997, p. 148.

de Jos să fi funcționat Thema Paradounavon (Paristrion), „fie și în cadrul unor frontiere mai reduse decât în secolele X-XI și cu întreruperi de stăpânire care nu pot fi precizate”³⁶.

Mai categoric, Octavian Iliescu consideră nu numai posibilă, ci chiar necesară, existența unei stăpâniri bizantine la gurile Dunării, în condițiile în care, prin anii 866-867, sub domnia asociată a împăraților Mihail III și Basileios I, era redeschis atelierul monetar de la Chersones din Crimeea. În asemenea context, susținea istoricul amintit, pentru a menține legăturile cu centrul nord-pontic, Bizanțul avea nevoie de un punct de sprijin într-o zonă limitrofă. În consecință, conchide el, regiunile de la gurile Dunării și centrul de la Lykostomion, prin poziția geografică și strategică pe care o dețineau, erau ideale din acest punct de vedere³⁷. Adăugăm acestei opinii faptul că thema de la Dunărea de Jos asigura, de asemenea, un rol important în legăturile Constantinopolului cu aliatul său din nordul Mării Negre, Kaganatul Khazar.

Arheologii aduc, la rândul lor, propriile argumente cu care susțin funcționarea unei stăpâniri bizantine la Dunărea de Jos în secolele VII-X. Într-un studiu consacrat situației *limes*-ului bizantin din Dobrogea, în timpul dinastiilor Isauriană și Macedoneană (secolele VIII-XI), Radu Florescu constata că în secolele X-XI fortificațiile bizantine din aval de Axiopolis, inclusiv (c. 3 km sud de Cernavodă, în dreptul insulei Hinog), le folosesc pe cele romane, pe care le-au refăcut. În temeiul constatării realizate, el conchide că aceasta reprezintă prima fază de refacere a *limes*-ului danubian de către bizantini, anterioară domniei împăratului Ioannes I Tzimiskes (969-976) și a recuceririi Bulgariei răsărite și a spațiului ponto-dunărean de către imperiu, în anul 971. În opinia lui, această fază de refacere a *limes*-ului poate fi datată la sfârșitul secolului al VIII-lea sau în secolul al IX-lea. Acest lucru presupune însă, indiscutabil, existența unei stăpâniri bizantine în zonă³⁸. Pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice, Radu Florescu a formulat concluzia că jurisdicția terestră a themei dunărene se exercita asupra teritoriilor Dobrogei de la nord de valea Carasu, respectiv până la valul mic de pământ dintre Cochirleni și Constanța, care constituia limita sa meridională³⁹.

În opoziție cu opinia lui Radu Florescu, Alexandru Madgearu consideră că extinderea teritorială a Bulgariei în timpul domniei lui Krum nu a lăsat nicio posibilitate care să permită o asemenea întindere a stăpânilor bizantine spre sud⁴⁰. Referindu-se la funcționarea Themei Lykostomion, același istoric consideră că aceasta a fost înființată după anul 863, ca urmare a realizării unui sistem de apărare care viza asigurarea securității Constantinopolului în fața atacurilor ruse și bulgare și că și-a încetat existența în urma conflictului bizantino-bulgar din 894-896, încheiat cu victoria Bulgariei, eveniment care a condus la răsturnarea balanței de putere în bazinul vestic al Mării Negre⁴¹.

---

³⁶ Mititelu, Barnea 1966, p. 44.

³⁷ Iliescu 1972, p. 460.

³⁸ Florescu, 1986, p. 172-177.

³⁹ Florescu, Ciobanu 1972, p. 385-386; Florescu 1986, p. 172-176.

⁴⁰ Madgearu 2009, p. 301.

⁴¹ Madgearu 2009, p. 301.

În ceea ce ne privește, reiterăm părerea formulată cu alt prilej, potrivit căreia admitem ca posibilă înființarea Themei Lykostomion sau a Arhontatului de Lykostomion după anul 863, fără a împărtăși însă și opinia care afirmă că încetarea funcționării unității militar-administrative bizantine de la Dunărea de Jos a survenit în urma conflictului dintre Imperiul Bizantin și Bulgaria din 894-895. Mai mult, suntem de părere că thema bizantină de la gurile Dunării și-a continuat existența și la începutul secolului al X-lea. Ca urmare, considerăm că în timpul conflictului bizantino-bulgar din anul 917, ofensiva flotei imperiale, care a acționat sub comanda drongarului Romanos Lekapenos împotriva pozițiilor bulgare din nord-estul Peninsulei Balcanice, și-a avut ca bază de operații tot stăpânirile bizantine de la gurile Dunării⁴².

Sigiliile rămân deocamdată cele mai sigure surse care permit susținerea tezei privind funcționarea unei stăpâniri bizantine la Dunărea de Jos, între secolul al VIII-lea și mijlocul secolului al X-lea. Acestea sunt cu atât mai importante, cu cât aparțin atât unor împărați, cât și unor înalți demnitari ai imperiului.

Pentru problema analizată de noi, reținem, în primul rând, sigiliile imperiale descoperite în zonă. La Silistra au fost descoperite două asemenea sigilii, unul aparținându-i împăratului Basileios I (867-886)⁴³, celălalt lui Constantinos VII Porphyrogenetos⁴⁴.

Micile obiecte de plumb au însoțit cu siguranță scrisori ale celor doi basilei adresate unor demnitari bizantini, care rezidau la Dunărea de Jos. Prezența lor este o dovadă în plus a faptului că în zonă funcționa o unitate militar-administrativă bizantină.

Sigiliilor imperiale li se adaugă cele ale unor înalți demnitari, descoperite în aceeași regiune a Dunării de Jos. Un sigiliu aparținându-i unui Phokas, *spatharios și strategos*, datat în secolele VIII-IX, a fost descoperit la Călărași⁴⁵ și prezintă un interes deosebit pentru demersul nostru. Funcția de *strategos* îl arată pe posesorul sigiliului ca fiind comandantul unei unități militar-administrative, respectiv al unei theme. Care a fost această themă nu se poate preciza. Având însă în vedere zona de descoperire a sigiliului, nu putem exclude posibilitatea, foarte probabilă de altfel, ca această themă, guvernată de Phokas protospatharios, să fi funcționat chiar la gurile Dunării.

Alte două sigilii, descoperite la Silistra, datate în secolele IX-X, aparțin unui Niketas, *basilikos spatharocandidatos și tourmarches*, respectiv unui Aetolius, *basilikos spatharios și tourmarches*⁴⁶. Cele două sigilii confirmă categoric stăpânirea bizantină asupra orașului Dorostolon în secolele IX-X. Pe baza lor se poate afirma cu certitudine că, în epoca amintită, în centrul de la Dunărea de Jos a funcționat, cel puțin, comandamentul unui eșalon militar inferior, respectiv un comandament de *tourma*. Întrucât *tourma* a reprezentat o subunitate a themei, suntem în măsură să afirmăm că în secolele IX-X sau, cel puțin, în anumite perioade ale acestora, la Dunărea maritimă a funcționat o themă bizantină.

---

⁴² Mărculeț 2014, p. 433, 441.

⁴³ Barnea 1966, p. 281-283, nr. 5.

⁴⁴ Barnea 1960, p. 324-325, nr. 2.

⁴⁵ Mititelu, Barnea 1966, p. 43-44, nr. 1.

⁴⁶ Mititelu, Barnea 1966, p. 44-45, nr. 2-3.

Coroborând aceste informații cu dedicația de pe *Lexikon*-ul lui Photios, suntem în măsură să afirmăm că ele se referă la una și aceeași unitate militar-administrativă, respectiv că aici a funcționat o themă bizantină, anume *Thema Lykostomion* sau *Arhontatul de Lykostomion*⁴⁷.

În altă ordine de idei, nu putem exclude faptul, la fel de plauzibil, ca respectivele sigilii să fi însoțit scrisori trimise de cei doi tourmarhi din cetățile în care își aveau reședința către comandantul themei. Întrucât acestea au fost descoperite la Dorostolon, posibilitatea ca aici să fi fost chiar reședința guvernatorului themei devine una cât se poate de plauzibilă.

Sigiliile *tourmarchilor* Niketas și Aetolius ne permit și formularea unor considerații privind organizarea internă a themei de la Dunărea de Jos. Pe baza lor conchidem că, foarte probabil, asemenea altor unități militar-administrative bizantine, *Arhontatul de Lykostomion*, a fost împărțit în subdiviziuni numite *tourmai*. Precaritatea informațiilor face ca numărul respectivelor *tourmai* din componerea themei de la gurile Dunării să rămână necunoscut. Cu titlu de ipoteză considerăm că nu este exclus ca acestea să fi fost în număr de trei, cifră care, potrivit istoricului Nikolaos Oikonomides, era specifică, de obicei, subdiviziunilor unităților militar-administrative bizantine din secolele IX-X⁴⁸. Credem, de altfel, că nici întinderea teritorială a themei bizantine de la gurile Dunării nu făcea necesar un număr mai mare de *tourmai*.

Se adaugă sigiliilor menționate, cele aparținând altor înalți demnitari bizantini din secolele IX-X descoperite la Dunărea de Jos. De la Silistra provin sigiliile care aparțin unui Ioannes, *consul și silentioarius*⁴⁹, Roston, *patrikios*⁵⁰, Nikolaus, *basilikos spatharios și dioiketes*⁵¹, sigiliul unui *ex-eparh*⁵², Petrus, *consul și patrikios*⁵³. Din zona gurilor Dunării, respectiv de la Noviodunum, provine sigiliul unui Niketas, *protospatharios* sau *basilikos spatharios*⁵⁴, precum și cel al lui Ioannes Chaldos, *stratelates și strategos de Chaldia*⁵⁵.

Fără îndoială, respectivele sigilii au însoțit scrisori ale posesorilor lor către diverși demnitari bizantini care rezidau la Dunărea de Jos. Având în vedere rangurile și funcțiile deținute de unii dintre expeditorii respectivelor scrisori, credem că, foarte probabil, o parte a corespondenței a fost adresată chiar guvernatorilor bizantini de aici. Conchidem, deci, pe baza lor, că dincolo de orice speculații, prezența respectivelor sigilii, confirmă, fără dubii, existența unei stăpâniri bizantine la gurile Dunării în epoca menționată, respectiv funcționarea unei unități militar-administrative. În opinia noastră, unitatea militar-administrativă

---

⁴⁷ Mărculeț 2005, p. 34; Mărculeț 2014, p. 434, 442.

⁴⁸ Oikonomides 1972, p. 341.

⁴⁹ Barnea 1966, p. 283-284, nr. 7.

⁵⁰ Barnea 1966, p. 284-285, nr. 8.

⁵¹ Barnea 1966, p. 286-287, nr. 11.

⁵² Barnea 1966, p. 285, nr. 9.

⁵³ Mititelu, Barnea 1966, p. 46, nr. 4.

⁵⁴ Barnea 1975, p. 160, nr. 6.

⁵⁵ Barnea 1997, p. 355.

în discuție nu putea fi decât fie *Thema Lykostomion* sau *Arhontatul de Lykostomion*, fie o altă unitate militar-administrativă succesoare a acesteia⁵⁶.

Considerații finale. Situația teritoriilor de la Dunărea de Jos între sfârșitul secolului al VII-lea și secolul al X-lea a stat sub incidența relațiilor bulgaro-bizantine, evoluția acestora determinând-o direct. Informațiile lacunare pe care le deținem cu privire la ele face ca statutul lor politico-juridic să nu poată fi cunoscut cu exactitate decât pentru perioade scurte de timp.

Pe baza sumarelor informații de care dispunem, suntem în măsură să conchidem că, între sfârșitul secolului al VII-lea și secolul al VIII-lea, sau în anumite perioade din acest interval de timp, Imperiul Bizantin și-a exercitat stăpânirea asupra unor regiuni de la Dunărea de Jos. Cât de întinsă a fost această stăpânire nu putem preciza. Foarte probabil, ea s-a limitat la zona gurilor Dunării, precum și la unele centre urbane de pe litoral (Constanța, Mangalia) sau de pe Dunăre (Durostorum/Dorostolon sau Noviodunum), pe care imperiul le putea apăra și aproviziona cu ajutorul flotei sale.

În secolul al IX-lea și la începutul secolului al X-lea, în contextul redeschiderii conflictelor cu Bulgaria, teritoriile de la Dunărea de Jos reintră în atenția autorităților bizantine. În acest context politico-militar, a doua jumătate a secolului al IX-lea consacră, fără dubii, existența unei stăpâniri bizantine la gurile Dunării. O unitate militar-administrativă – *Thema Lykostomion* sau *Arhontatul de Lykostomion* – a funcționat cu certitudine în epoca menționată în aceste regiuni.

BIBLIOGRAFIE

Ahrweiler 1966 – Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris, 1966.

Barnea 1960 – I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea*, „Studii și Cercetări de Numismatică”, III, 1960, p. 323-332.

Barnea 1966 – I. Barnea, *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de Jos*, „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 17, 2, 1966, p. 277-297.

Barnea 1968 – I. Barnea, *Perioada Dominatului (secolele IV-VII)*, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II: *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 369-556.

Barnea 1969 – I. Barnea, *Plombs byzantins de la Collection Michel C. Soutzo*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, VII, 1969, 1, p. 21-33.

Barnea 1971a – I. Barnea, *Dobrogea între anii 681-971*, în I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III. *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 7-69.

Barnea 1971b – I. Barnea, *Dobrogea în secolele VII-X*, „Peuce”, II, 1971, p. 205-219.

Barnea 1975 – I. Barnea, *Sigilii bizantine de la Noviodunum (II)*, „Studii și Cercetări de Numismatică”, VI, 1975, p. 159-162.

---

⁵⁶ Mărculeț 2014, p. 435, 443.

- Barnea 1981** – I. Barnea, *Sceau de Constantin IV empereur de Byzance, trouvé à Durostorum*, „Revue Roumaine d’Histoire”, XX, 4, 1981, p. 625-628.
- Barnea 1985** – I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (II)*, „Pontica”, XVIII, 1985, p. 235-248.
- Barnea 1990** – I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, „Pontica”, XXIII, 1990, p. 315-334.
- Barnea 1997** – I. Barnea, *Noviodunum în lumina sigiliilor bizantine*, „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 48, 4, 1997, p. 353-360.
- Bănescu 1927** – N. Bănescu, *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*, „Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique”, XIII, 1927, p. 10-22.
- Beševliev 1971** – V. Beševliev, *Die Feldzüge des Kaisers Konstantin V gegen die Bulgaren*, „Études Balkaniques”, VII, 3, 1971, p. 5-17.
- Comșa 1979** – Maria Comșa, *Ceramică alanică din sec. al VIII-lea descoperită în centrul Dobrogei*, „Pontica”, XII, 1979, p. 151-156.
- Custurea 1986** – G. Custurea, *Unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, „Pontica”, XIX, 1986, p. 273-277.
- Diaconu 1966** – P. Diaconu, *Réalités archéologiques et considérations historiques (Nouveau travail sur les cultures matérielles du Bas-Danube du VIIe au Xe siècle)*, „Revue Roumaine d’Histoire”, V, 3, 1966, p. 485-498.
- Diaconu 1972** – P. Diaconu, *Câteva considerații în legătură cu valorile din Dobrogea (sec. IX-X)*, „Pontica”, V, 1972, p. 373-380.
- Dimian 1957** – I. Dimian, *Câteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, „Studii și Cercetări de Numismatică”, I, 1957, p. 189-216.
- Fiedler 2008** – U. Fiedler, *Bulgars in the Lower Danube region. A survey of the archaeological evidence and of the state of current research*, în *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, edit. Fl. Curta, R. Kovalev, Leiden-Boston, 2008, p. 151-236.
- Florescu 1986** – R. Florescu, *Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană și macedoneană*, „Pontica”, XIX, 1986, p. 171-177.
- Florescu, Ciobanu 1972** – R. Florescu, R. Ciobanu, *Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în secolele IX-XI*, „Pontica”, V, 1972, p. 381-400.
- Fontes, II** – *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României)*, vol. II, București, 1970.
- Grammaticus** – Leonis Grammatici, *Chronographia*, ex recognitione Immanuelis Bekkeri. Accedit Eustathii de Capta Thessalonica liber, Bonnae, MDCCCXLII.
- Iliescu 1972** – O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, „Studii. Revistă de Istorie”, 25, 3, 1972, 435-462.
- Jordanov 1987** – I. Jordanov, *Dobroudža (491-1092) selon les données de la numismatique et de la sphragistique*, „Dobroudža. Études ethno-culturelles”, Sofia, 1987, p. 182-207.

- Krumbacher 1891** – K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*, München, 1891.
- Madgearu 1997** – Al. Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997.
- Madgearu 2009** – Al. Madgearu, *The Lykostomion Theme on the Lower Danube (9th Century)*, „Studia Antiqua et Medievalia. Miscellanea in honorem annos LXXV peragentis Professoris Dan Gh. Theodor oblata”, edidit Dan Aparaschivei, Iași, 2009, p. 297-304.
- Magister** – Symeonis Magistri, *Annales*, în Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, MDCCCXXXVIII.
- Mănuclu-Adameșteanu 1996** – Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *La diffusion de la monnaie byzantine en Dobroudja aux IXe-Xe siècles*, „Omaggio a Dinu Adameșteanu”, a cura di Marius Porumb, Cluj-Napoca, 1996, p 233-248.
- Mărculeț 2005** – V. Mărculeț, *Πρωτοσπαθαρίω καὶ ἄρχοντι τοῦ Λυκοστομίου. Cu privire la existența unei stăpâniri bizantine la Dunărea de Jos în secolele IX-X*, „Buletinul Muzeului Militar Național”, serie nouă, 3, 2005, p. 25-38.
- Mărculeț 2013** – V. Mărculeț, *Bizantini și Barbari la Dunărea de Jos (secolele IV-XII)*, Brăila, 2013.
- Mărculeț 2014** – V. Mărculeț, *Noi considerații privind funcționarea Arhontatului de Lykostomion în secolul al IX-lea / New Considerations on the Functioning of the Archontate of Lykostomion in the 9th Century*, în „Istros”, XX, 2014, p. 429-435, 437-446.
- Mititelu, Barnea 1966** – I. Mititelu, I. Barnea, *Sigilii de plumb bizantine din regiunea Dunării de Jos*, „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 17, 1, 1966, p. 43-50.
- Monachus** – Georgii Monachi, *Vitae imperatorum recentiorum*, în Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, MDCCCXXXVIII.
- Năsturel 1966** – P.Ș. Năsturel, *Recenzia lucrării Ahrweiler, Hélène, Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles (Paris: Presses Universitaires de France, 1966)*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, IV, 3-4, 1966, p. 649-650.
- Nikephoros 1990** – Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, Text, Translation and Commentary by Gy. Mango, Washington, D.C., 1990.
- Oberländer-Târnoveanu 1980** – E. Oberländer-Târnoveanu, *Monede bizantine din secolele VII-X descoperite în nordul Dobrogei*, „Studii și Cercetări de Numismatică”, VII, 1980, p. 163-165.
- Oikonomidès 1972** – N. Oikonomidès, *Les listes de préséances byzantine des IXe et Xe siècles*. Introduction, traduction et commentaire, Paris, 1972.
- Ostrogorsky 1963** – G. Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München, MCMLXIII.

Poenaru-Bordea, Donoiu 1983 – Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *Contribuții la studiul pătrunderii monedelor bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, „Buletinul Societății Numismatice Române”, LXXV-LXXVI, 129-130, 1983, p. 237-251.

Porphyrogenitus – Constantini Porphyrogeniti, *De thematibus*, în Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus et De administrando imperio*, accedit Hieroclis Synecdemus cum Bandurii et Wesselingii commentariis, recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnae, MDCCCXL.

Primov 1978 – B. Primov, *Bulgaria in the Eighth Century. A General Outline*, „Byzantinobulgarica”, 5, 1978, p. 5-40.

Tăpkova-Zaimova 1970 – Vassilka Tăpkova-Zaimova, *Quelques observations sur la domination byzantine aux bouches du Danube – Le sort de Lykostomion et de quelques autres villes côtières*, „Studia Balcanica”, 1, 1970: p. 79-86.

Theophanes 1982 – *The Chronicle of Theophanes*. An English translation of *anni mundi 6095-6305 (A.D. 602-813)*, with introduction by Harry Turtledove, Philadelphia, 1982.

Theophanes 1997 – *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD. 284-813*. Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex, Oxford, 1997.

Theophanes Continuatus – Theophanes Continuatus, *Chronographia Christi amantis ac Porphyrogenneti domini Constantini, sapientissimi domini Leonis imperatoris filii, iussu conscripta*. În Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ex recognitione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, MDCCCXXXVIII.

Vergatti 2004 – R. Șt. Vergatti, *Din problematica militară a porturilor dobrogene în secolele al XIII-lea și al XIV-lea*, „Buletinul Muzeului Militar Național”, serie nouă, 2, 2004, p. 17-24.